

נר איש וביתו

הרב אריה שטרן

ההגדרה ומשמעותה

בגמרא מסכת שבת (כא ע"ב) למדנו:

תנו רבנן: מצוות חנוכה – נר איש וביתו. והמהדרין – נר לכל אחד ואחד. והמהדרין מן המהדרין – בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פותח והולך. ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך.

ממה שנאמר בברייתא שהדלקת נר לכל אחד ואחד היא הידור בלבד, משמע שהקביעה הראשונית בהגדרת המצווה כ'נר איש וביתו' לא זזה ממקומה. על רקע זה, יש לעיין בשאלה מהו אם כן הגדר המדויק של המצווה: האם זוהי מצווה אישית המוטלת על כל אדם, ורק אמרו שאפשר לצאת ידי חובה על ידי נר אחד שמדליקים עבור כולם, או שזוהי מצווה המוטלת על הבית, כמו מצוות מזוזה.

נראה שיש בזה מחלוקת, כפי שמתברר במיוחד מתוך דברי הראשונים בסוגיית אכסנאי (בבלי, שבת כג ע"א). הגמרא מחדשת שאכסנאי [=אורח] חייב להשתתף בהדלקה על ידי מתן פרוטה לבעל הבית שמדליק, ויש שתי דרכים בהבנת חידוש זה ומשמעותו.

הר"ן (שבת י ע"א בדפי הרי"ף, ד"ה אמר רב ששת) מסביר שזהו גופא החידוש, שאף מי שאין לו בית חייב במצווה, וזאת משום שמצוות ההדלקה איננה כמזוזה שרק מי שיש לו בית חייב בה.

בתוספות במסכת סוכה (מו ע"א, ד"ה הרואה) ישנה דעה אחרת. הם משווים את הדין של נר חנוכה לדין של מצוות מזוזה, כלומר, שהחיוב קיים רק בבית. לפי דעתם צריך להסביר את החידוש בדין אכסנאי כמו שיוצא מדברי הרא"ש (שבת פרק ב, סימן ח'), שחיובו במצוות חנוכה הוא מפני שנחשב שיש לו בית. עם זאת, כיוון שאינו מבני הבית ממש, צריך להשתתף בפרוטה שנותן לבעל הבית כדי שהנר יהא נקרא גם על שמו.

מעתה כשנחזור לפרש את דברי הברייתא נצטרך לומר, שלפי דעת התוספות והרא"ש הדברים כפשוטם, שכאשר אמרו 'נר איש וביתו' התכוונו לומר שזו מצווה המוטלת על אלו שיש להם בית. לעומת זאת, לפי פירוש הר"ן צריך לומר שהכוונה הייתה רק לומר שדי בהדלקה אחת בבית לכולם.

וכן משמע מפרוש רש"י על אתר, שכתב "נר איש וביתו – נר אחד בכל לילה, ואיש וכל בני ביתו סגי להו בנר אחד".

מנהג המהדרין

בהמשך הברייתא נאמר, שהמהדרין מדליקים נר לכל אחד ואחד. גם בזה ישנה מחלוקת, האם הכוונה שאחד מדליק נרות כמספר בני הבית, או שכל אחד מדליק לעצמו.

בדברי הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"א) מפורש שאחד מדליק: "והמהדר את המצווה מדליק נרות כמניין אנשי הבית נר לכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים". אבל מלשון בעל 'שלטי הגיבורים' (ט ע"ב בדפי הרי"ף, אות א) משמע שכל אחד מדליק לעצמו, וכן פוסק הרמ"א בשולחן ערוך (סימן תרעא סעיף ב).

לכאורה יש לתלות אף את ההבדל שבין הפירושים האלה בחקירת הראשונים הנ"ל, שכן אם המצווה באופן עקרוני חלה על הבית כישות אחת, לא מסתבר שההידור בא לקבוע עקרון חלופי, ולכן נראה שצריך לפרש את ההידור כדעת הרמב"ם, שבעל הבית בלבד מדליק כמניין אנשי ביתו. לעומת זאת, אם מלכתחילה ידוע שהמצווה היא אישית, הרי זה נראה פשוט שהמהדרין המבקשים להוסיף לא יסתפקו רק בהדלקה של אחד עבור כולם, אלא ישתדלו להדליק כל אחד בפני עצמו.

המהדרין מן המהדרין

על פי אותה דרך נמשיך ונדייק בסוף הברייתא, על המהדרין מן המהדרין שמדליקים לפי מספר הימים.

הראשונים נחלקו בשאלת היחס בין שני ההידורים, האם ההידור הזה כולל בתוכו גם את ההידור הראשון, שההדלקה היא גם לפי מספר אנשי הבית וגם לפי מספר הימים, או שלפי ההידור השני אין מקום להידור הראשון, וההדלקה לפי מספר הימים באה במקום ההדלקה לפי מנין אנשי הבית.

לדעת התוספות (כא ע"ב, ד"ה המהדרין מן המהדרין) אי אפשר לקיים את ההידור הראשון יחד עם השני, מפני שההידור להדליק לפי מספר הימים נועד לעשות היכר וסימן לימי החנוכה, איזה יום מימי החנוכה הוא היום, ואם ידליק גם לפי מספר בני הבית, יטשטש בכך את ההיכר שלפי הימים, שכן מי שיראה את הנרות לא יוכל לדעת איזה יום היום מימי החנוכה. אך הרמב"ם (הלכה א-ב) משלב את שני ההידורים, וכותב שמדליק לפי הימים וגם לפי מספר בני הבית:

והמהדר יתר על זה ועושה מצווה מן המובחר, מדליק נר לכל אחד ואחד בלילה הראשון ומוסיף והולך בכל לילה ולילה נר אחד. כיצד? הרי שהיו אנשי הבית עשרה, בלילה הראשון מדליק עשרה נרות, ובליל שני עשרים, ובליל שלישי שלושים, עד שנמצא מדליק בליל שמיני שמונים נרות.

נראה להסביר את דבריו על פי מה שכתב הגר"א (בבאורו לסימן תרעא סעיף ב), שהרמב"ם סבור שהטעם להידור השני, להדליק כמספר הימים, לא נועד לעשות היכר לימי

החנוכה. לדעתו, כדברי הטעם השני בגמרא, עניינה של ההוספה הוא משום "מעלין בקודש ואין מורידין" (הרמב"ם הכריע כטעם זה, וראה בגר"א שם את השיקולים לכך). לפי טעם זה, ככל שהאדם מדליק יותר נרות הרי זה משובח, ומשום כך כתב שידליק נרות רבים, גם כמספר בני הבית וגם כמספר הימים.

כך פסק הרמב"ם על פי העולה מן הסוגיה לדעתו. ברם, הרמב"ם עצמו מסיים (שם הלכה ג) שהמנהג הפשוט הוא כדברי התוספות, שמדליקים רק לפי הימים:

מנהג פשוט בכל ערינו בספרד שיהיו כל אנשי הבית מדליקין נר אחד בלילה הראשון ומוסיפין והולכין נר בכל לילה ולילה, עד שנמצא מדליק בליל שמיני שמונה נרות, בין שהיו אנשי הבית מרובים בין שהיה אדם אחד.

מסתבר שהנוהגים כך ביקשו לקיים את הטעם שעושים כן בשביל שיהא היכר כנגד הימים, ולכן העדיפו לוותר על ההידור הראשון.

הצד השווה שבדברי התוספות והרמב"ם, שהם סוברים שמצוות נר חנוכה היא מצווה המוטלת על הבית, ולכן לא כל אחד מדליק, אלא בעל הבית לבדו. בכך מובן מדוע ויתרו על ההידור הראשון, של ההדלקה כנגד אנשי הבית. לעומת זאת, לפי הדעה שסוברת שהמצווה היא אישית, מסתבר שאין שום סיבה לבטל את ההידור הראשון מפני השני, שכן גם לאחר שאמרו שמדליקים לפי מספר הימים עדיין נשאר ההידור הראשון במקומו, הואיל וכל אחד מדליק את נרותיו בנפרד, באופן שהדלקת כל אחד יוצרת היכר למספר הימים, וזה עלו בידו, שמקיים את ההידור הראשון וגם את השני. כאמור, זוהי דעת הרמ"א שכותב שהמנהג הפשוט הוא שכל אחד מדליק בנפרד, וכל אחד מוסיף והולך לפי מספר הימים.

פרטי ההידור של נר לכל אחד

על פי השיטה שבעל הבית בלבד מדליק כמניין בני ביתו, מצאנו למאירי ('בית הבחירה' שבת כא ע"ב) שכותב שמדליק נרות כמספר בני ביתו הגדולים דווקא. גם הרי"א² (הלכות חנוכה סימן ה) כותב שאין מדליקים עבור הקטנים, אלא עבור הגדולים – נשים וגברים. הרמב"ם כותב בראשית דבריו שמדליקים נר לכל אחד ואחד 'בין אנשים ובין נשים' ולא פרט יותר, כנראה מפני שבלאו הכי נהגו, כפי שכתב, לוותר על ההידור הזה וקיבלו במקומו רק את ההידור השני שמדליקים לפי מספר הימים.

לשיטה השנייה, שיטת האוחזים במנהג הרמ"א שכל אחד מדליק לעצמו, ידוע שנהגו שהבנים הם שמדליקים ואילו הבנות אינן מדליקות. ברמ"א עצמו אין התייחסות לכך, אך החתם סופר בחידושיו לסוגיית הגמרא (שבת כא ע"ב) מזכיר את ההבדל בין הבנים לבנות, ומסביר זאת, שמכיוון שמדליקים בפתח, מחוץ לבית, הרי אין כבודה של האישה לצאת מביתה.

הסבר זה נראה קשה, שהרי כשהבת גרה בבית לבדה בוודאי שנאמר לה להדליק ואפילו בחוץ, כמפורש בגמרא (שבת כג ע"א): "נשים חייבות בנר חנוכה, שאף הן היו באותו הנס".

לפיכך היה נראה לומר, שמכיון שהמנהג הוא שאישה נשואה אינה מדליקה נר נפרד מהנר שמדליק בעלה, לא רצו להרגיל את הבנות שידליקו בבית אבא ויפסיקו כהדליק לאחר הנישואין, וגם לא רצו שהבנות ידליקו בעוד אימם אינה מדליקה. מובן, שעניין זה לעצמו שאישה נשואה אינה מדליקה טעון הסבר, מדוע נהגו כך, ובייחוד קשה הדבר לפי הדעה שכל אחד מדליק לעצמו ולפי ההגדרה שזו מצווה אישית, שכן היכן מצינו שאישה נשואה אינה עושה את המצווה שחייבת בה, מפני שבעלה עושה אותה בשבילה?!

בעל 'אליה רבה' (סימן תרעא) מסביר שאין עניין בהדלקה נפרדת עבור אשה נשואה, מפני ש'אשתו כגופו'. אמנם אף בירורה של שאלה זו נראה קשור בשיטות הנזכרות, ויש לבחון אם אין הבדל בין השיטה שסוברת שאחד מדליק עבור כל בני הבית, לבין השיטה שסוברת שכל אחד מדליק לעצמו.⁸

מתוך כל האמור עד כאן, נראה שצריך לומר שאף לפי השיטה המגדירה את המצווה כמצווה אישית, אין זה במשמעות הרגילה שכל אחד צריך לעשותה בגופו, אלא במשמעות אחרת, והיא שהעיקר הוא בזה שיהא לכל אחד נר אישי אשר נדלק עבורו. הוכחה לכך גם ממה שאמרו בברייתא שמעיקר הדין 'נר איש וביתו', הא למדת שאין זו מצווה אישית במובן הרגיל, וכאשר יש בבית אפילו רק נר אחד יוצאים בו כולם ידי חובתם, כנראה לפי הכלל הידוע 'נר לאחד – נר למאה' [נר שהודלק עבור אדם אחד, יש בו תועלת לכולם] (בבלי, שבת קכב ע"א).

אמנם המהדרין הוסיפו שכל אחד ידליק נר לבדו, שזה בוודאי עדיף, אולם, אין מקום לעשות הידור כזה, אלא למי שמצד עיקר הדין היה צריך להיות לו נר אישי, ולא לאישה נשואה שאין אצלה ערך לנר הנפרד, משום ש'אשתו כגופו', ואדרבה, ההידור הוא שיהא רק נר אחד לבעל ולאשה.

על פי כל האמור יש לחזור ולבאר את ההידור הראשון שבגמרא – ההדלקה לפי מניין בני הבית – לפי שיטת הרמב"ם. זאת משום שבעוד ההידור השני, שמדליקים לפי הימים, מובן מפני שיש ערך רב להיכר שעושים לפי מספר הימים שנעשה בהם הנס, הרי ההידור הראשון, לשיטה שבעל הבית בלבד מדליק עבור כל אחד ואחד, אינו מובן. איזה עניין יש בנר חנוכה שיעשו בו היכר למספר בני הבית, כאשר בלאו הכי אומרים שהמצווה היא על הבית ורק בעל הבית הוא שמדליק?! על כרחנו צריך לומר שבעניין זה מתחברות השיטות, וגם לשיטת הרמב"ם יש הידור במה שיש נר אישי דלוק לכל אחד.

ברכת הרואה את הנר

הבנה זו של המצווה בנר חנוכה מתחברת להלכה מיוחדת נוספת, היא ההלכה (בבלי, שבת כג ע"א) אשר קובעת שגם 'הרואה נר של חנוכה צריך לברך', ברכת 'שעשה ניסים לאבותינו'.

מדברי הראשונים מתברר שהראייה היא חלק מהמצווה עצמה, ולכן נתקנה עליה הברכה, ולא רק בשביל להודות על הנס. כך יוצא מדברי הרשב"א (בחידושו על הגמרא שם) והר"ן (י ע"א, בדפי הרי"ף), אשר כותבים שמי שהדליקו עליו בביתו שלא בנוכחותו אינו מברך על הראייה, למרות שלא ראה כלל את הנר שהדליקו עליו. טעמם הוא, שלא מצאנו שאדם שכבר יצא ידי חובת המצווה יתחייב לברך על ראייתה. כדבריהם נפסק להלכה בשולחן ערוך (סימן תרעו סעיף ג). מסברה זו מוכח שהראייה היא אופן מסוים של קיום המצווה, ולכן אמרו שמי שכבר יצא ידי חובה לא יברך על ראיית הנר.

ענין זה מוסבר על פי דברינו, שהמצווה היא בכך שיש לכל אחד נר שהודלק עבורו. דבר זה מתממש בעיקרו על ידי הדלקה, אך בהיעדר הדלקה אפשר לקיימו על ידי ראייה בלבד.

המשמעות המחשבתית בגדר 'נר איש וביתו'

בפשטות הרי ידוע שזו מצווה שעניינה לפרסם את הנס, ואולם החשיבות הגדולה שנתנו לה מצריכה התבוננות, שכן היו עוד הרבה נסים אחרים, ולא מצינו שעשו להם זכר גדול כל כך.

נראה לומר, שהחשיבות הגדולה היא מפני שהנר של חנוכה בא כזכר לנרות שבמקדש, לנר התמיד שהיה עדות לשכינה שלא זזה ממקומה, כדברי הגמרא (שבת כב ע"ב): "וכי לאורה הוא צריך? והלא כל ארבעים שנה שהלכו בני ישראל במדבר לא הלכו אלא לאורו! אלא עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל". אף במקדש הנר לא היה בשביל להאיר, וכבר במדרש (במדבר רבה, פרשה טו ז) נשאלה השאלה שתשובתה בצידה: "מתוך החשך הוצאתי אורה [בבריאת העולם], ואני צריך לאורה שלכם? ולא אמרתי לך אלא להעלות אותך, להעלות נר תמיד". הנר שבמקדש דולק, אפוא, כעדות להשראת שכינה, לומר שיכולים אנו להתעלות מלמטה למעלה ולהתחבר לשכינה. זוהי עבודת קודש גדולה, בכל בית, ואצל כל אחד, בנרות חנוכה.

זוהי עבודת קודש גדולה הנמשכת לדורות. כך מסביר הרמב"ן (בפרושו על הפסוק 'בהעלותך את הנרות', במדבר ח, ב) את המדרש המובא ברש"י (שם) על סמיכות פרשת המנורה לפרשת הנשיאים:

כשראה אהרן חנוכת הנשיאים חלשה דעתו, שלא היה עימהם בחנוכת המזבח לא הוא ולא שבטו. אמר לו הקב"ה: חייך! שלך גדולה משלהם, שאתה מדליק ומיטיב את הנרות.

הרמב"ן מסביר, שהנחמה היא בזה שמצוות הנרות מתקיימת לעולם, גם בזמן החורבן כשאין מקריבים קרבנות, על ידי הדלקת נר חנוכה.

מובן שאין בדברים אלו כדי לסתור את המשמעות הפשוטה של נר חנוכה, שבא להזכיר את הנס שהיה בימי החשמונאים, שכן הכול מכוון לדבר אחד. זה בעצם מה שביקשו היוונים לעשות, לכבות חס וחלילה את האור שבמקדש על כל המשתמע ממנו, ועשה הקב"ה את

הנס כדי שיבואו חכמים ויתקנו את מצוות הדלקת הנר בחנוכה, ודרכו יתפשט האור הזה בכל בית בישראל. השלהבת שבנר מסמלת את הקשר בין עולם החומר לעולם הרוח, ובין הגוף לנשמה, והביטוי לכמיהתה של הנשמה להתעלות קיים בנר שבמקדש ובנר של כל אחד בחנוכה.

בדרך זו יש להסביר גם את עניין הדלקת הנר לזיכרון לנשמה שכבר נתחברה לכסא הכבוד, ככתוב בספר משלי (כ, כז): "נר ה' נשמת אדם", ובפסוק אחר בספר זה (ו, כג): "כי נר מצווה ותורה אור". כשם שהאור מסמל את ההתעלות וההתחברות, כך התורה מעלה את הנשמה שנתעלתה מתוך המצוות ומעשים טובים שבידיה.

רעיון זה מובע בתמצית במדרש ויקרא רבה (פרשה לא ד):

'כי אתה תאיר נרי'. אמר הקב"ה לאדם: נרך בידך, ונרי בידך. נרך בידך, שנאמר 'נר ה' נשמת אדם'. נרי בידך, 'להעלות נר תמיד'. אלא אמר הקב"ה: אם הארת נרי הריני מאיר נרך.

מצוות חנוכה נר איש וביתו. וקשה, מה נשתנה מכל המצוות, ומה עניין המצווה להבית? ונר שבת שאני, משום שלום בית, וגם שם המצווה רק להיות נר דולק, אבל בכאן הדלקה עושה מצווה, ואם הדליקה חרש שוטה וקטן פסול, אם כן למה לא ידליק כל בר חיובא בפני עצמו? ויש לומר, כי בהתאסף כל כוחות האדם ובני ביתו השייכין אליו יוכל לקיים המצוות בשלימות יותר. ומצוות נר חנוכה מבחוץ, והוא שיוכל האדם להביא במעשיו הארה במקום החושך, ולזאת צריך האדם ליקח עמו כל התלוי בו. והשם יתברך ברא האדם בעולם הזה כדי שיוכל להביא הארת התורה בכל מעשה גשמי כשעושהו על פי התורה כראוי. ולזאת אין נכון לפרוש עצמו, רק להיות הרצון לקרב הכל להשם יתברך, ומשבחין בני ישראל על זה שמקבלין הגלות ברצון כדי להמשיך הארה גם בחושך לקיים רצון השם יתברך. וכן בגלות מצרים שירדו יעקב ובניו כתיב 'איש וביתו באו', שהכינו עצמם בקבלת מסירת נפש וכל אשר להם לרצונו יתברך, וכן נר חנוכה מבחוץ כנ"ל איש וביתו [ומהדרין נר לכל אחד הוא מדריגה גבוהה, לתקן כל פרט ופרט מהתלויים בו, ואנחנו הלוואי שנזכה לתקן בכלל]. כן נראה לי.

(רבי יהודה אריה לייב מגור, 'שפת אמת', חנוכה תרל"ד)

שער ג:

חנוכה בתנ"ך

'מי זאת הנשקפה כמו שחר' - הולך ומאיר מעט מעט.
כך היו ישראל בבית שני: בתחילה זרובבל פחת יהודה,
ולא מלך, והיו משועבדים לפרס וליוון, ואחר כך
נצחום בית חשמונאי ונעשו מלכים. 'אימה כנדרגלות' -
איזמה בגבוריה כנדרגלות של מלכים. כל זה הקב"ה
מקלס את כנסת ישראל.

(רש"י, שיר השירים ו, י)

'ובהכשלם יעזרו עזר מעט' - חזון דניאל ובית חשמונאי - הרב יגאל אריאל
יום ייסוד היכל ה' על פי נבואות חגי וזכריה - הרב יואל בן נון

